

חדשות טובות מאיראן לא בעתיד הקרוב

המשטר בטהראן אינו מאפשר בשנים האחרונות לבטא את הניגודים העמוקים הקיימים בתרבות האיראנית וגולש לדיקטטורה פוליטית ותרבותית. במצב הזה גוברת ההתנגדות הפנימית לדרכו, והוא מתקרב לצומת שבו יהיה עליו לבחור לאן פניו. עם זאת נראה שבשנים הקרובות ישרוד המשטר ואף יקצין - בין היתר בסוגיית הגרעין

נשיא איראן מחמוד אחמדינז'אד בפגישה עם ראש ממשלת טורקיה רג'פ טאיפ ארדואן
בד בבד עם המאמץ לתקוע טריז בין ישראל לתומכיה פועלת איראן להתישה באמצעות שליחים - ארגוני הטרור ובראשם החזבאללה והחמאס

סא"ל שי שבתאי

רמ"ח תכנון אסטרטגי הנכנס באג"ת

"המשטר הציוני נמצא במדרון ודאי המוביל להתמוטטותו"¹

התמונה שיש לישראלים רבים על איראן היא חד-ממדית. בעיניהם, מדובר בממלכת הרוע המוחלט המושווית לעיתים לגרמניה הנאצית. איראן של היום - בעיני הישראלים - היא הניגוד המוחלט של ישראל. הניגוד הזה בא לידי ביטוי לא רק בדבריו של הנשיא אחמדינז'אד ובמעשיו, אלא גם בדרכו של כל המשטר, שגם הגורמים הפרגמטיים והמתונים שבו מדברים על ישראל באותה הלשון ומזדהים עם סדר היום שקבעה לעצמה איראן לאחר מהפכת ח'ומייני:²

● איראן מערערת על ההגמוניה ועל מערכת הערכים של המערב, שבמרכזה השוק החופשי, הגלובליזציה והדמוקרטיה, וקוראת ליצירת מערכת בין-לאומית שאותה היא מגדירה "שוויונית".³ במסגרת מאבקה בהגמוניה של המערב היא חוברת לסוריה, לביילורוסיה, לווניצואלה ולבולביה ומקווה שסין ורוסיה ייתנו גיבוי שיילך ויגבר לגישה שהיא מייצגת.

● היא אינה מהססת לפעול להחלשת נוכחותו של המערב במה שבעיניה הוא המרחב האיראני: היא מסייעת לארגוני טרור הפועלים נגד כוחות המערב בעיראק ובאפגניסטן ומנסה לערער את יציבות המשטרים המתונים באזור, שעליהם מתבססת נוכחות המערב.

● היא פועלת להעלמת ישראל מהמפה, שכן בעיניה מדובר בנטע זר ומלאכותי הנשען על תמיכת ארה"ב ואירופה. לשם השגת היעד הזה היא פועלת להחלשת הלגיטימציה של ישראל בעולם בכלל ובמערב בפרט: היא חוזרת שוב ושוב על הטענה שישיראל היא יישות לא לגיטימית משום שהיא שוללת את זכויותיהם הבסיסיות של אחרים (הפלסטינים), והיא מכחישה את השואה שהיא אחת הסיבות המרכזיות למחויבות המערב כלפי ישראל. תמיכת המערב היא הבסיס המדיני, הצבאי והכלכלי לקיומה של ישראל, ובלעדיה - משוכנעים באיראן - היא תקרוס.

● בד בבד עם המאמץ לתקוע טריז בין ישראל לתומכיה פועלת איראן להתישה באמצעות שליחים - ארגוני הטרור ובראשם החזבאללה והחמאס. כל אמצעי כשר בעיניה להשגת המטרה הזאת: החל מטרור באמצעות טילים ורקטות, עבור דרך פיגועי התאבדות וכלה במיקוח אכזרי על שבויים ועל בני ערובה. מדובר במאמץ ארוך טווח שאותו שואפת איראן לנהל בלי לסבך את עצמה ואת שליחיה במלחמה כוללת. איראן אינה מעוניינת במלחמה משום שלא השתחררה מטראומת מלחמת שמונה השנים נגד עיראק, והיא אינה רוצה לסבך את שליחיה במלחמה כזאת משום שהיא יודעת שזו עלולה למוטטם.

● כדי לקדם את יעדיה חותרת איראן להשיג יכולת הרתעה באמצעות טכנולוגיה גרעינית מתקדמת שאותה תוכל לתרגם בתוך זמן קצר לנשק גרעיני. במקביל היא מפתחת טילים שיאפשרו לה לשגר את הנשק הגרעיני לישראל וליעדים שמחוץ למזרח התיכון.

איראן מצהירה כל הזמן שהיא מעוניינת בשלום, אך חזון השלום שלה לטווח הארוך (של 20 שנה ויותר) הוא מזרח תיכון שבו ישראל אינה קיימת, ושהשפעת המערב עליו חוסלה כליל. יתר על כן, על פי

חזון השלום של איראן מתנהלת הזירה הבין-לאומית בשיווי משקל בין הקוטב המערבי לבין הקוטב הנגדי שבו יש לאסלאם - ובכלל זה לאסלאם השיעי בראשות איראן - מעמד מרכזי.⁴

מדובר בתפיסת עולם מסוכנת מאוד לישראל. ניתן להתווכח אם היא עולה במידת המסוכנות שלה על תפיסת העולם הנאצריסטית בשנות ה-50 וה-60 של המאה הקודמת, שלפיה יש להכריע את ישראל באמצעות קואליציה של מדינות ערביות.⁵ יהיו תוצאות הוויכוח הזה אשר יהיו, בדבר אחד אין ספק: איראן היא האתגר הגדול ביותר לקיומה של ישראל מאז שקרס הרעיון הנאצריסטי במלחמת ששת הימים.

"האמביוולנטיות היא בליבת התרבות האיראנית"

בחינה של תרבות איראן ושל החברה שלה מגלה מציאות מורכבת יותר מזו הקובעת שאיראן היא האנטיזה של ישראל. איראן היא חברה של זהויות מנוגדות, אך חשוב להבין: אין הכוונה שלכל קבוצת אוכלוסייה באיראן יש זהות משלה שמתנגשת בזהויות של הקבוצות האחרות, אלא שהזהויות המנוגדות קיימות כמעט אצל כל איראני - בין אם מדובר באחד מבכירי המשטר ובין אם מדובר במנהיג אופוזיציה שחי בחו"ל.

במובן מסוים החיבור שבין "עם לבדד ישכון" לבין השאיפות להיות מעצמה אזורית הנשענת על תרבות עתיקה מזכיר את ישראל. יש הטוענים שהדמיון הזה מסביר את עומק הקשרים בין שתי המדינות בתקופה שבה היה באיראן משטר אחר שהפגין רצון טוב כלפי ישראל. ואלה הם הניגודים העיקריים שקיימים בתוך איראן:

1. **בין ביטחון עצמי לחשש קיומי.** מחד גיסא, כל המשטרים באיראן חתרו באופן בלתי מתפשר להשיג מעמד של מעצמה אזורית. מאידך גיסא, יש לאיראנים תחושה שמדינתם מבודדת ומוקפת אויבים, ובהם המעצמות,⁷ ושהיא זקוקה לעוצמה צבאית משמעותית כדי שתוכל להגן על עצמה.

2. **תחושת הקץ מול תחושת הנצח.** מחד גיסא, הציוויליזציה האיראנית השתנתה מן היסוד ארבע פעמים בעקבות פלישות מבחוץ⁸ והתעצבה מחדש כתוצאה משילוב הציוויליזציה המקומית עם הציוויליזציה של הפולשים. מאידך גיסא, מדובר בציוויליזציה מפוארת בת אלפי שנים, שבראשה עמדו שושלות מקומיות חזקות, ושבשיאה הטביעה את חותמה הצבאי, הכלכלי והתרבותי על ארצות רבות מחופי סין במזרח ועד למבואות יוון במערב.⁹

3. **רכות והסברת פנים לעומת אלימות.** מחד גיסא, מדובר בתרבות המקפידה על הסברת פנים, על אירוח, על שירה¹⁰ ועל אסתטיקה.¹¹ מאידך גיסא, מדובר באומה שבחרה בדרך המחאה הפוליטית האלימה פעמים רבות במאה השנים האחרונות. זו באה לידי ביטוי, למשל, באירועים שלאחר הבחירות לנשיאות במחצית השנייה של 2009.¹²

4. **החיבור בין הלאומיות האיראנית לבין האסלאם השיעי חוצה הגבולות.** רוב האיראנים¹³ רואים את עצמם מחוברים הן למדינה שבה הם חיים והן לאמונתם הדתית באסלאם השיעי שהוא במהותו דת שחוצה גבולות ולאומיים.

5. **בין מסורתיות למודרניות.** האיראנים שומרים על אורח חיים מסורתי הכולל דבקות באמונה הדתית,¹⁴ שמירה על ערכי

נשים איראניות מפגינות נגד האופוזיציה ומניפות את תמונותיהם של ח'ומייני (משמאל) ושל ח'אמנאי כד כבד עם הרטוריקה המהפכנית-דתית ועם תהליך ההשתלטות הברוטלי על המדינה התנהל ח'ומייני ברגישות בין הקטבים המנוגדים של התרבות האיראנית

מאפייניה הייחודיים - המסורת, האמונה הדתית, הפער בין ההתנהלות במרחב הציבורי להתנהלות במרחב הפרטי - וחשש ממעורבות יתר של המעצמות. לכך נוסף הדיכוי הפוליטי והתרבותי הבוטה של השאה שלא איפשר לבטא רעיונות המנוגדים לרעיונות שבהם דגל.

אייתוללה ח'ומייני זיהה את מורכבותם של הניגודים בחברה האיראנית, ולכן פילס את דרכו לשלטון בהדרגתיות באמצעות הרעיון של שלטון חכמי הדת ובאמצעות הניסיון לשמר בשנתיים הראשונות של המהפכה מראית עין של הגנה על מגוון הדעות. אולם התחזקות כוחו של הממסד הדתי והמלחמה נגד עיראק (שאותה יזם שליט עיראק סדאם חוסיין בספטמבר 1980) האיצו את הדיכוי הברוטלי של מתנגדי השלטון.

אך בד בבד עם הרטוריקה המהפכנית-דתית ועם תהליך ההשתלטות הברוטלי על המדינה - תהליך שגבה את חייהם של עשרות אלפי אנשים שנחשבו למתנגדי השלטון האסלאמי - התנהל ח'ומייני ברגישות בין הקטבים המנוגדים של התרבות האיראנית. בכך יישם ח'ומייני לקחים שהפיק מכישלונו של השאה - שכאמור איבד את שלטונו עקב פנייה חדה מדי לעבר אחד מהקטבים - והפגין הבנה אינטואיטיבית עמוקה של רצונות הציבור, לפחות של אותו חלק מהציבור שעליו ביסס את שלטונו. ניכר שח'ומייני למד מההיסטוריה של איראן מהו מקומם הנכון של אנשי הדת בתוך ההקשר התרבותי הרחב והבין את הצורך בקונסנזוס רחב ככל האפשר נוכח עוצמתו של האויב החיצוני (עיראק) שנהנה מסיועה של מעצמה (ארה"ב) ומתמיכתן של רבות ממדינות האזור.

המשפחה וכללי התנהגות ברורים המפרידים בין הבית פנימה למרחב הציבורי.¹⁵ במקביל הם פתוחים לטכנולוגיות מתקדמות. לדוגמה, הם מרבים להשתמש באינטרנט.¹⁶

6. החיבור בין גישה מציאותית לבין דמיון, הסתרה והכחשה. האיראנים משלבים בין התנהלות מפוכחת ופרגמטית המחוברת היטב לקרקע המציאות¹⁷ לבין אימוץ מוטיבים מעולם האמונה והדמיון ועושים שימוש נרחב בהסתרה ובהכחשה שהן מרכיב תרבותי מרכזי בהתנהלותם.¹⁸ השילוב בין השניים בולט באמונה השיעית¹⁹ ובא לידי ביטוי מובהק בחזונו של הנשיא אחמדינז'אד המשלב בין הסתכלות ריאליסטית, מפוכחת וערמומית²⁰ לבין חזיונות שיבתו של האימאם הנסתר (המהדי).²¹

7. בין שנאת ארה"ב להערצתה. מחד גיסא, זוכרים האיראנים את "החטא הקדמון" של ארה"ב: הדחת ראש הממשלה מוצאדק ב-1953, שאותו אימץ המשטר האסלאמי לחיקו כדי להשיג את תמיכת ההמונים בהתנגדותו ל"שטן הגדול". מאידך גיסא, רבים בציבור האיראני מעריצים את ארה"ב ואת התרבות האמריקנית (בניגוד להלכי הרוח הרווחים בעולם הערבי).²²

"איראן תהיה בעתיד חברה חופשית ללא דיכוי, ללא אכזריות וללא כוחנות"²³

הניגודים הרבים בחברה ובתרבות של איראן היו בין הגורמים שעוררו את השנאה העזה לדרכו של השאה מוחמד רזא פהלאווי ולבניית הקואליציה הרחבה נגדו שהובילה לפילתו בתחילת 1979. השאה משך את איראן בעוצמה לקוטב אחד, והציבור ראה בכך ביטול של

ח'ומייני הבין שהוא מחולל שינוי היסטורי עמוק בתרבות של איראן בכך שהוא הופך את איש המופת הדתי (מרג'ע תקליד) למקבל ההחלטות המדיניות פוליטיות בהתאם לעיקרון של שלטון חכמי הדת (ולאית פקי). העתקת השפעתם של אנשי הדת מהמרכזים הדתיים השיעיים (קום ומשהד באיראן; נג' וקרבלא בעיראק) למוקד קבלת ההחלטות בטהראן הייתה המהפכה הגדולה ביותר בתרבות האיראנית זה מאות שנים, למעשה מאז הפיכתה של איראן למדינה שיעית במאה ה-16. היא הייתה מנוגדת למסורת הפוליטית באיראן ותוצר של "המהפכה בעניינים הדתיים-פוליטיים" שאותה יזמו ח'ומייני וכמה חכמי דת שהיו מקורבים אליו בתחילת שנות ה-60.²⁴

עם זאת עיצבו ח'ומייני ושני ממשיכיו הפרגמטיים, שאינם נחשבים לבעלי סמכות בתחום הדת - ח'אמנאי ורפסנג'ני - את השלטון בדרך שמנסה לגשר על פני הניגודים ולפשר ביניהם. לשם כך הם קיבלו כמה החלטות מרכזיות:

1. **איזון בין ריבונות האל לריבונות העם.** אף שהמשטר החדש היה מבוסס על העיקרון של שלטון אנשי הדת שמקבלים את הגליטימציה לשלטון ישירות מאלוהים, היה חשוב מאוד לח'ומייני לשלב גם את ריבונות העם לתוך בסיס שלטונו. הוא עמד על כך שכל שינוי במשטר יקבל אישור של העם במשאל או בבחירות,²⁵ והיה לו חשוב מאוד שדרכו תנצח במשאל העם או בבחירות האלה. פועל יוצא של הגישה הזאת הוא מערכות הבחירות החופשיות יחסית לנשיאות ולפרלמנט שאיפיינו את שני העשורים האחרונים באיראן מאז תום המלחמה נגד עיראק ומותו של ח'ומייני.

2. **שילוב בין האתוס הלאומי לאמונה הדתית.** ח'ומייני נמנע מלפגוע במסורות לאומיות מרכזיות - גם אלה השאובות מהעבר הטרום-אסלאמי ומהדת הזורואסטרית. הדוגמאות הבולטות ביותר הן ההחלטה להמשיך להתבסס על לוח השנה הפרסי שלפיו ראש השנה חל בחג האביב - הנורוז - וההנחיה שלא לפגוע בבירה הפרסית העתיקה, פרספוליס, אף שהייתה סמל שנוא לשלטון השאה, שכן הוא ערך בה חגיגות ראוה הדוניסטיות. גם הגיוס הלאומי למלחמה נגד עיראק, שאותו ניצלו אנשי הדת כדי לבסס את שלטונם, שילב בין האתוס האיראני לבין המוטיבים השיעיים.²⁶

3. **הגישה הפרגמטית בתחומי הכלכלה והטכנולוגיה.** ח'ומייני לא קיבל את הגישה הטוענת שהכלכלה הגלובלית והטכנולוגיה המתקדמת מנוגדות לערכי האסלאם. אומנם נבנתה כלכלה מקבילה של מוסדות אסלאמיים, אך הכלכלה האיראנית המשיכה לחזר - ממניעים פרגמטיים - אחרי משקיעים זרים כדי שיפתחו את המדינה, בעיקר בתחום הפקת הנפט והגז. מדובר בתחום שבו תלותה של איראן בטכנולוגיות זרות נמשכת עד היום. בתחום התקשורת אומנם מנסה המשטר לשלוט בתכנים באמצעות הטלת מגבלות על הצבתן של צלחות לוויין ועל השימוש באינטרנט, אך לעומת זאת הוא נכנס בעצמו בתנופה רבה למרחב האינטרנטי. ביטויים נוספים לפרגמטיזם של ח'ומייני היו הסתייעותו בטכנולוגיה התקשורתית של תקופתו (קלטות שמע) לשם קידום המהפכה שלו והחלטתו לאשר את פיתוחה של תעשיית הקולנוע באיראן.

4. **סיום המלחמה עם עיראק.** החל מאמצע 1982 עברה למעשה היוזמה במלחמה - לפחות על הקרקע - לידי האיראנים. צבא איראן ניסה להכריע את צבא עיראק, להפיל את משטרו של סדאם חוסיין ו"להגיע לבגדאד בדרך לירושלים". אולם המחיר בחיי אדם (600 אלף הרוגים), בצידוד צבאי ובתשתיות כלכליות וכן אווירת הנכאים שהשתררה בציבור הביאו את ח'ומייני - בעצת יועציו הקרובים ובראשם רפסנג'ני - "לשתות את כוס התרעלה" ולהסכים ב-1988 להפסקת המלחמה עם האויב השנוא.²⁷

במראנו כולנו מתאבקים, אך מאחורי הקלעים כולנו מכורים לסמים²⁸

ראיית העולם המורכבת של ח'ומייני הביאה לכך שלאחר מותו טענו ארבעה זרמים מנוגדים בתוך המשטר שהם יורשי דרכו: השמרנים בראשות ח'אמנאי, השמרנים הפרגמטים בראשות רפסנג'ני, האולטרה-שמרנים בהנהגת אנשי דת בכירים ובהם אייתולה מצבאח יזדי (כיום מייצגם במערכת הפוליטית הוא הנשיא אחמדינז'אד) והרפורמיסטים שמנהיגם הבולט הוא ח'אתמי.

האמביוולנטיות בפרשנות דרכו של ח'ומייני איפשרה למשטר לשרוד בהצלחה כ-20 השנים האחרונות: להתגבר על מחלוקות פנימיות ועל יריבים מבית, לצלוח איומים חיצוניים (כגון הכללת איראן ב"ציר הרשע") ולהמשיך בפיתוח המדינה בתחומי הכלכלה והטכנולוגיה

כל אחד מהזרמים האלה מבסס את האידיאולוגיה שלו על אותם המרכיבים של תורת ח'ומייני המתאימים לדרכו ומתפלמס עם מי שבחרו להישען על מרכיבים אחרים באותה התורה. המחלוקת העמוקה על פרשנות דרכו האמביוולנטית, מחברת הניגודים, של ח'ומייני עומדת בבסיס הטלטלות הפוליטיות שעברו על המשטר ב-20 השנים האחרונות. הוויכוח העמוק בתוך המשטר הוליד את התקווה בקרב מתנגדי המשטר האסלאמי באיראן ומחוצה לה שניתן להציב חלופה בת קיימא למשטר המפולג. אולם מי שזוהי תקוותם מתעלמים מכך שמדובר למעשה במחלוקת פרשנית על דרכו של אב מייסד אחד, וכי כל הפלגים מסכימים על עקרונות הליבה של המשטר, שאחד מהם, דרך אגב, הוא החתירה להשגתה של יכולת לעשות שימוש צבאי בטכנולוגיה גרעינית.

האמביוולנטיות בפרשנות דרכו של ח'ומייני איפשרה למשטר לשרוד בהצלחה ב-20 השנים האחרונות: להתגבר על מחלוקות פנימיות ועל יריבים מבית, לצלוח איומים חיצוניים (כגון הכללת איראן ב"ציר הרשע") ולהמשיך בפיתוח המדינה בתחומי הכלכלה והטכנולוגיה. עם זאת הפרשנות הרחבה יחסית של משנת ח'ומייני חוללה גם תהליכים מנוגדים שמחלישים את הממד האמביוולנטי - המגשר בין הניגודים - שלה ויכולים לקעקע מן היסוד את דרכה של המהפכה. התהליכים המרכזיים שבהם מדובר:

1. **השתלטות משמרות המהפכה על תהליכי קבלת ההחלטות**

במדינה. משמרות המהפכה ויוצאי המשמרות שולטים כיום על תאגידי הענק במדינה, על פרויקטי התשתית המרכזיים, על השלטון המקומי במחוזות ובערים ועל גופי קבלת ההחלטות המרכזיים במדינה.²⁹ המנהיג ח'אמנאי נסמך עליהם יותר ויותר בקבלת החלטותיו, והם הפכו לאלטיה השלטונית הכמעט יחידה במדינה. בקבוצה הזאת מצויים בכפיפה אחת מחויבות עמוקה לעקרונות המהפכה ופרגמטיזם, אך נראה שהיא לא מקיימת בתוכה את השיח האמביוולנטי העמוק שביכולתו לגשר בין הניגודים.

2. היחלשות הממסד הדתי שהיה במחצית השנייה של המאה ה-20 הבסיס לתסיסה האינטלקטואלית הבולטת ביותר באיראן. בשנים שבהן הספרות והשירה - מוקדי היצירה ההיסטוריים באיראן - היו בנסיגה בגלל ההתערבות הכוחנית של משטר השאה בהם, והקולנוע הייחודי עוד לא עיצב את דרכו, היה השיח הדתי העצמאי יחסית מוקד לחשיבה וליצירה הרוחנית במדינה. הוא הנביט זרמי חשיבה משמעותיים שהבולט בהם

משמרות המהפכה ויוצאי המשמרות שולטים כיום על תאגידי הענק במדינה, על פרויקטי התשתית המרכזיים, על השלטון המקומי במחוזות ובערים ועל גופי קבלת ההחלטות המרכזיים במדינה

- מתוקף הצלחתו הפוליטית - היה זה של אנשי הדת בהנהגת ח'ומייני. בתחילה הכיל בתוכו השיח את הניגודים האיראניים, אך לאחר זמן מה חדל מכך. הקושי של המנהיג ח'אמנאי לבסס את סמכותו בתחום הדת דירבן אותו להאיץ את המגמה שבה החל ח'ומייני - לדכא את החשיבה החופשית בקרב הממסד הדתי. (אם כי חשוב לציין שהדיכוי של ח'ומייני היה מתוחכם יותר וידע לעטוף את אגרוף הברזל בכפפה של משי). כיום מורכב הממסד הדתי באיראן ברובו מחבורה של אומרי הן העובדים בשירות המשטר. לאנשי הדת אין יכולת אינטלקטואלית ואין עוצמה פוליטית - המתרכזת כאמור בידי משמרות המהפכה - כדי לחדור ללב קבלת ההחלטות. לכן אין זה מפליא שאיש הדת המשפיע ביותר כיום בקום - אייתוללה סיסתאני - הוא בכלל מנהיג השיעים של עיראק אשר מפגין חשיבה עצמאית.³⁰

3. מראית העין של ריבונות העם הולכת ונעלמת. החשיבות שהקנו ח'ומייני ויורשיו הישירים לקבלת הלגיטימציה מהעם הובילה ב-1997 לבחירתו ברוב עצום של מוחמד ח'אטמי הרפורמיסטי לנשיא איראן. המנהיג העליון של איראן, ח'אמנאי, ראה בכך איום ממשי על מעמדו, שכן הוא נעדר סמכות דתית ממשית, ומנגד הנשיא הנבחר היה איש דת מוכר בדרגת חג'ת אלאסלאם ונהנה מתמיכה עממית ניכרת. ח'אמנאי החל אפוא לקעקע את היסודות של ריבונות העם כדי להגן על מעמדו,

ובתהליך הזה כרת ברית עם אנשי משמרות המהפכה ועם הגורמים האלימים והקיצוניים ביותר של המהפכה, שאחמדז'אד היה להם לפה. המשטר מדכא אפילו את מראית העין של הביטויים לדמוקרטיזציה ומוביל למעשה להיווצרותה של דיקטטורה.³¹ התהליכים האלה מחזקים את הניגודים המושרשים בתרבות האיראנית. התחושה של ציבור רחב ש"גונבים לו את המדינה" באמצעות דיכוי יכולתו לנוע בין הקטבים המנוגדים של זהות ולבטא אותם גרמה לו בשנה האחרונה להתפרץ בעוצמה רבה נגד המשטר - גם במחיר של סיכון חייו.

עם זאת יחסי הכוחות בין הצדדים עדיין ברורים. המשטר אומנם נשען על מיעוט - ההערכה היא שרק 20%-30% מהאוכלוסייה נאמנים לו לחלוטין - אך המיעוט הזה הוא קוהרנטי ובעל העוצמה הביטחונית והשלטונית. מנגד, הרוב הדומם מתקשה להתאגד סביב תנועת מחאה שמנהיגיה הם, למעשה, חלק מהממסד השלטוני במובנו הרחב, ולא ברור להיכן הם רוצים להוביל את איראן. כך, למשל, לא ברור עד כמה מחויבים מנהיגי האופוזיציה לשיכון המתחים המתגברים בין הניגודים התרבותיים הבסיסיים. (השלטון מאשים אותם שיאפשרו לגורמים חיצוניים להשתלט על המדינה. זהו, כזכור, החטא החמור ביותר שיוחס לשאה).

ההבנה המתגברת באיראן שהמשטר האסלאמי מסתגר בתוך עצמו ושולל את הרכיבים בתורת ח'ומייני שנתנו מענה לניגודים התרבותיים מציבה את המדינה בצומת דרכים היסטורי. אולם אין זה אומר שהמשטר במדינה עומד להשתנות בקרוב - כפי שמקווים גורמים שונים בעולם שמעוניינים להתחמק מעימות דיפלומטי או צבאי עם המשטר הזה.

מאחר שלעת עתה לא עומדת על הפרק הידרדרות מהירה שעליה לא יוכל המשטר להשתלט, מדובר בתהליכי עומק ארוכי טווח, שהשפעתם תבוא לידי ביטוי לכל המוקדם בתוך כעשור. התהליכים האלה יושפעו במידה רבה מזוהתם של המנהיג הבא (ח'אמנאי בן 70) ושל הנשיא הבא שייבחר ב-2013.

ניתן לחשוב על שלושה תרחישים מרכזיים בטווח הבינוני ובטווח הארוך:

1. סדר חדש. ייתכן שההתנגדות לדרכו של המשטר הנוכחי, המדכא את המגוון התרבותי באיראן, תלך ותגבר עד כדי כך שתיווצר מסה קריטית שתוכל להוביל למהלך של שינוי. כפי שהדברים נראים כעת, יתקשה המשטר הנוכחי להשתנות בהתאם לדרישות האופוזיציה, ולכן סביר להניח שהשינוי הזה יתפתח - אולי אף בתגובת שרשרת מהירה - לתמורה במשטר עצמו. (אפשר שבאיראן יתרחש תהליך כמו זה שהיה בבריה"מ: שם הוביל גורבצ'וב רפורמות מרחיקות לכת - הגלסנוסט והפרסטרויקה - ואלה הסתיימו בקריסת המשטר הקומוניסטי). לתרחיש כזה נדרשים מנהיגים מתוך המערכת הפוליטית הקיימת המזוהה עם דרכו של המשטר שיוכלו לשכנע חלק משמעותי מהממסד הביטחוני והביורוקרטי שהמשך הדרך הנוכחית מוביל את המשטר לעימות פנימי בלתי נמנע או להתרסקות. אולם בשלב הזה נראה שצמרת המשטר הנוכחי יכולה למנוע את התפתחותו של תרחיש כזה לפחות בשנים הקרובות.

אחמדינז'אד נואם

נוכח יחסי הכוחות העכשוויים בין גורמי הכוח השונים באיראן אין זה ריאלי לצפות להיווצרותו של סדר חדש - בעיקר משום שאין בנמצא גורמים שיפוררו את המשטר מבפנים

אחרות, כרגע אין זה ריאלי לצפות להיווצרותו של סדר חדש - בעיקר משום שאין בנמצא גורמים שיפוררו את המשטר מבפנים.

מה על ישראל לעשות נוכח התהליכים האלה?

על המערב - ובכלל זה על ישראל - לעמוד מהצד ולא להתערב בתהליכים האלה, שכן מדובר בשיח פנימי שבו מנסים האיראנים להגדיר את זהותם - הלאומית, הדתית, הפוליטית והחברתית - נוכח הניגודים הפנימיים הרבים שקיימים בה.

למערב יש עניין רב בעלייתו של משטר מתון באיראן, אולם תמיכה מבחוץ במחנה הרפורמיסטי עלולה להביא לדה־לגיטימציה שלו גם בעיני המעוניינים בשינוי. זה מה שקרה למשטר השאה: הוא הואשם בבגידה משום שסילק את ראש הממשלה מוצאדק ב־1953 בסיועו של ארה"ב ושל בריטניה. אם המחנה הרפורמיסטי ייחשב למשתף פעולה עם גורמים חיצוניים, יחליש הדבר מאוד את התוקף של טיעונו ואף עלול לסכן את חיי פעיליו.

זוהי הסיבה להצהרה הבאה של אחד מראשי הרפורמיסטים באיראן: "אנחנו מבקשים מממשלות המערב לא לנצל את המצב הפנימי כדי להשיג מהממשלה הנוכחית באיראן הסכמים שיפגעו בזכויות העם האיראני"³².

לכן, לדעתי, הדרך הנכונה להשתלב במאבק התרבותי הפנימי היא להמשיך ולתת ביטוי - באמצעות קול ישראל בפרסית, אתרי אינטרנט ואולי אף תחנת טלוויזיה בלוויין - למתח ההולך וגדל בין דמותו של המשטר הנוכחי לבין התרבות האיראנית רבת הניגודים. זאת כדי להעשיר ולהרחיב ככל הניתן את השיח בסוגיית הזהות שמתנהל באיראן.

מכיוון שמדובר בתהליכים ארוכים שלא יניבו דיוידנדים מדיניים

2. הסדר ציני. אפשר שהמשטר ייתן מענה לניגודים התרבותיים באמצעות חיבור ציני בין הדיקטטורה של משמרות המהפכה לבין מראית עין של פתחון פה לגורמים אחרים. גם התפתחות כזאת היא למעשה קץ הסדר כפי שעיצב אותו ח'ומייני. הדוגמה המובהקת כיום לגורם במשטר שיכול להוביל להסדר כזה היא ראש עיריית טהראן מוחמד קאליבאף. מצד אחד, כשהיה בכיר במשמרות המהפכה ומפקדו של מנגנון ביטחון הפנים הוא היה מראשי המדכאים של התנועה הרפורמיסטית. אולם לאחר מכן הוא בנה לעצמו דימוי רך של חביב הנשים ושל מי שקורץ לכיוונה של תנועת המחאה כדי להיבחר ברוב גדול לראשות עיריית טהראן. באמצעות התנהלות צינית כזאת יוכל המשטר להציג מצג של גישור על הפערים התרבותיים. התפתחותו של תרחיש כזה יכולה להבטיח את יציבות המשטר לאורך זמן ואת המשך מדיניות הגרעין, אף שבטווח הארוך יותר (עשור ויותר) היא עשויה להביא להתפוררות המשטר מבפנים.

3. דיקטטורה. ייתכן שיימשך התהליך הנוכחי שבו הולכים ומצטמצמים המגוון התרבותי וחופש הביטוי, ונכפות בכוח הגישות השמרניות הנוקשות מבית מדרשו של המשטר. אם כך יקרה, סביר להניח שיושלם תהליך הפיכתו של המשטר מאוליגרכי־תאוקרטי, כפי שהיה בימי ח'ומייני, לאוטוריטרי־פופוליסטי, שהוא הדפוס שאותו משליט הנשיא אחמדינז'אד. בתרחיש הזה יחלוף זמן רב - יותר מעשור - עד שיקומו גופי ההתנגדות הנדרשים להפלת המשטר.

נוכח יחסי הכוחות העכשוויים בין גורמי הכוח השונים באיראן נראה שהמדינה צועדת לכיוון של מאבק בתוך המשטר בין תומכי "ההסדר הציני" לבין אלה הדוחפים בכל כוחם לדיקטטורה מובהקת. במילים

מהירים, הרי שההתנהלות בסוגיית הגרעין האיראני צריכה להתבסס על ההבנה שלפיה לא יהיו בעשור הקרוב שינויים פנימיים באיראן שיובילו למדיניות גרעין נוחה יותר לקהילה הבין-לאומית. מכיוון שלוחות הזמנים בתחום הגרעין נמדדים בשנים בודדות, ואילו תהליכי השינוי הפנימיים נמדדים בשנים רבות - לפחות עשר - צריכה המדיניות של הקהילה הבין-לאומית בתחום הגרעין לא להביא בחשבון את האפשרות של שינוי פנימי.

הערות

1. הנשיא אחמדינ'אד, נאום בעצרת הכללית של האו"ם, 23 בספטמבר 2008, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/791/515.html>
2. תעתיק השמות הפרסיים במאמר מבוסס על דרך הכתיבה המוכרת בישראל ולא על התעתיק הפונטי המדויק.
3. אחמדינ'אד בנאום בפני העצרת הכללית של האו"ם ב־26 בספטמבר 2007: "כמה מהמעצמות מקרבות את כל הערכים האנושיים... הן מקדמות ספקנות והונאה ביחסים בין מדינות ובין עמים... הן משקרות בגלוי, מעלות האשמות חסרות שחר נגד אחרים, פועלות בניגוד לכל נורמות חוקיות ופוגעות ברוח האמון והידידות". <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2007/iran-070926-irna01.htm>
4. הגישה הזאת באה לידי ביטוי בהרחבה בנאומי הנשיא אחמדינ'אד, כולל מעל בימת העצרת הכללית של האו"ם, אך גם בנאומיו של מנהיג איראן ח'אמנאי באירועים דתיים וממלכתיים ובהתבטאויות של מנהיגים איראנים אחרים.
5. הדין בהשוואה הזאת, שלא יתקיים במסגרת המאמר הזה, מעלה את התהייה אם גם לתפיסות האיראניות יש נקודת קריסה, כיצד ניתן לקדמה, והאם מהלך צבאי ישראל משכנע בסדר גודל של מלחמת ששת הימים יכול להיות בין המחוללים לכך.
6. עבאס כיראסטמי, במאי קולנוע איראני (מתוך: Hamid Dabashi, **Close Up: Iranian Cinema - Past, Present, and Future**, Verso, 2001, p. 72). במאמר הזה אני מביא ציטוטים רבים מפי במאי קולנוע איראנים, שבעיני רבים מחוקרי התרבות של איראן הם כיום האליטה האינטלקטואלית החשובה ביותר במדינה בעקבות התמעטות מספרם של המשוררים ושל הסופרים לאחר המהפכה.
7. השאה רזא פהלאוי הואשם שפגע בעצמאות איראן משום שנערך בסי-איי-אי כדי להביא לסילוקו של ראש הממשלה מוחמד מוצאדק ב־1953. בתקופתו ראו האיראנים בבריה"מ את האיום הגדול ביותר על ארצם. בעיני משטר המהפכה האיום הגדול הוא ארה"ב. תפיסת האיום הזאת החריפה בעקבות המערכות באפגניסטן ב־2001 ובעיראק ב־2003, שכן בעקבותיהן נוצרה למעשה נוכחות אמריקנית בכל גבולותיה של איראן. (נוסף על הנוכחות הצבאית באפגניסטן ובעיראק יש לארה"ב קשרים הדוקים עם פקיסטן, עם מדינות המפרץ הפרסי ועם טורקיה ונוכחות גוברת ברפובליקות האסלאמיות שזכו לעצמאות לאחר התפרקות ברית"מ).
8. מדובר בכיבושים של אלכסנדר הגדול במאה ה־4 לפני הספירה, של הערבים המוסלמים במאה ה־7 לספירה, של הסלג'וקים במאה ה־11 ושל המונגולים במאה ה־13.
9. האימפריה האחמנית (בין המאה ה־6 למאה ה־4 לפני הספירה), האימפריה הסאסאנית (בין המאה ה־3 למאה ה־7 לספירה), השושלת הצפאווית (בין המאה ה־16 למאה ה־18) והשושלת הקג'ארית (בין המאה ה־18 למאה ה־20).
10. חמיד דבשי, חוקר התרבות של איראן, כותב: "השירה הפרסית היא הדופק של התרבות האיראנית, החריזה והמקצב של הזיכרון המשותף". Hamid Dabashi, **Iran: A People Interrupted**, New York, The New Press, 2007, p. 13
11. ראו למשל תמונות של כיכר האימאם באיספהאן כדי להתרשם מהאסתטיקה שלה.
12. המהפכה החוקתית ב־1906, הפיכת רזא חאן ב־1921, סילוק מוצאדק ב־1953, המהפכה האסלאמית ב־1979 ומהומות הסטודנטים ב־1999 הם דוגמאות מובהקות לאלומות הטבועה באיראנים. ראו את ספרו של פרופ' דוד מנשרי, **איראן במהפכה**, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 1988

13. הפרסים, האזרים והגילאים־מוזנדינים, שהם יותר מ־80% מתושבי המדינה, מזדהים עם הלאומיות הפרסית ושותפים לאותה הדת: האסלאם השיעי.
14. על מקומה של הדת בחיי האיראנים ניתן ללמוד משירין עבאדי, מתנגדת המשטר וזוכת פרס נובל לשלום ב־2003. בספרה האוטוביוגרפי "איראן מתעוררת" היא מתארת כיצד התגלות דתית בגיל ההתבגרות הפכה אותה למאמינה אדוקה: "באופן פתאומי השתלטה עליי תחושה בלתי מוסברת... הרגשתי שאלוהים עונה לתפילתי. עצבתי נעלמה, ואופוריה מזוהה השתלטה על ליבי. מאותו הרגע הפכה אמונתי באל בלתי ניתנת לערעור". Shirin Ebadi, **Iran Awakening**, New York, Random House, 2006, p. 10
15. מוחסן מחמלבאף, במאי קולנוע: "הציבור באיראן עוסק בהונאה עצמית. יש חיים חיצוניים וחיים פנימיים. אתה יכול ללמוד להכיר איראני רק בביקור בביתו". Dabashi, **Close up**, p. 208
16. ב־2004 היו האתרים בשפה הפרסית רבע מכלל האתרים באינטרנט. ראו: Nasrin Alavi, **We Are Iran**, New York, Soft Skull Press, 2005, p. 1
17. כפי שבא לידי ביטוי, בין היתר, בתרבות המשא ומתן הקשוחה - "תרבות הבזאר" - המיוחסת להם.
18. בהראם בזאאי, במאי קולנוע איראני: "האמנות האיראנית היא אמנות ההסתרה. כל מה שקשור אלינו הוא הסתרות, החבאה והתגוננות". Dabashi, **Close Up**, p. 87
19. ראו גם את מאמרו של ד"ר גיא בכור "ניצחון אלוהי" באתר האינטרנט www.gplanet.co.il
20. אחמדינ'אד: "טרור ונשק בלתי קונוונציונלי הם שני האיומים העומדים בפני הקהילה הבין-לאומית", נאום בעצרת הכללית של האו"ם, 17 בספטמבר 2005, <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2005/iran-050918-irna02.htm>
21. אחמדינ'אד: "מישהו אמר לי שכאשר התחלתי את נאומי בעצרת הכללית של האו"ם במילים 'בשם אללה', הקיפה אותי הילה עד לסיום הנאום. גם אני הרגשתי שהאווירה השתנתה בבת אחת, ושכל המנהיגים הנוכחים לא מציצו במשך כחצי שעה". אתר החדשות האיראני בזאתא, 29 בנובמבר 2005
22. לדוגמה: 64% מהאיראנים מאמינים שלאיראן ולמערב, כולל ארה"ב, יש בסיס משותף, ורק 12% מאמינים שעמיתות הוא בלתי נמנע. מתוך סקר שערך WorldPublicOpinion.org בתחילת 2008
23. ח'ומייני בראיון בפריז לשבועון הגרמני **דר שפיגל** ב־7 בנובמבר 1978, בשיאה של המהפכה ושלשה חודשים לפני חזרתו לטהראן.
24. ח'ומייני הזאת ראו: אמיר טאהירי, **רוח אללה - ח'ומייני והמהפכה האסלאמית**, תל-אביב, עם עובד, 1985
25. Christopher de Bellaigue, **The Struggle for Iran**, New York Review of Books, 2007, pp. 27-29
26. התעמולה של המשטר הדגיש שמדובר במלחמה לאומית. על האופן שבו נקלט המסר הזה בקרב הציבור באיראן ראו: אזאר נאפסי, **לקרוא את לוליטה בטהראן**, תל-אביב, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 2005
27. על ההחלטה הזאת ראו, למשל: אנתוני קורדסמן ואברהם וגנר, **מלחמת איראן-עיראק**, תל-אביב, מערכות, 1990, עמ' 425-430
28. Dabashi, **Close Up**, p. 204
29. הם שולטים בממשלה, במועצה העליונה לביטחון לאומי ובמועצה לקביעת האינטרסים של האומה.
30. מחקר מכונן בסוגיה הזאת ראו: Mehdi Khalaji, **The Last Marja: Shiism and the End of Traditional Religious Authority in Iran**, Washington Institute, <http://www.washingtoninstitute.org/pubPDFs/PolicyFocus59final.pdf>
31. חוקרים רבים כתבו על התופעה הזאת - בין היתר במכון וושינגטון ובמרכז ללימודי איראן באוניברסיטת תל-אביב.
32. מהדי כרובי, ממנהיגי תנועת המחאה הרפורמיסטית, **ללונדון טיימס**. הדברים צוטטו בוושינגטון **אינדיפנדנט** ב־22 בדצמבר 2009